

מערך שיעור להוראת השיר "הוי ארצי מולדתי" של שאול טשרניחובסקי תוך שילוב צפיה וניתוח שתי תמונות של הצייר ראובן רובין

נכתב ע"י רונית אינגברמן

תיכון "אוסטרובסקי" רעננה

ניתוח השיר

המשורר שאול טשרניחובסקי נולד ב-1875 ברוסיה. הוא היה רופא, ובמקביל היה גם אחד מגדולי המשוררים העבריים בזמן החדש. הוא עלה לארץ ב-1931 (בגיל 56). נפטר ב-1943.

את השיר "הוי ארצי מולדתי" הוא כתב ב-1933, שנתיים אחרי עלייתו ארצה. במשך השנתיים האלה הוא לא כתב שירה, היתה זו תקופת משבר ושתיקה. שיר זה הוא השיר הראשון שכתב מאז עלייתו לארץ. עם כתיבת השיר הזה, נפרץ מחסום השתיקה.

השיר בנוי מארבעה בתים, כל בית פותח בקריאה נרגשת אל הארץ, קריאה שמודגשת באמצעות השימוש במילה "הוי" ובאמצעות סימני הקריאה הרבים.

הקריאות הן גם אישיות רגשיות ("ארצי", "מולדתי", "ארץ חמדת לב"), וגם קריאות בעלות אופי לאומי והיסטורי ("ארץ מורשה", "ארץ נחלת מדבר סין").

"ארץ מורשה", זהו ביטוי שלקוח מספר יחזקאל, מתוך נבואה שדיברה על גאולת הארץ אחרי חורבן בית ראשון. "ארץ נחלת מדבר סין", זהו ביטוי שלקוח מספר שמות, ומדבר על כך שהעם הולך במדבר סיני כדי להתגבש כעם לפני ההגעה לארץ.

הקריאות המופיעות בראש כל בית משלבות את הקשר האישי של הדובר אל הארץ, יחד עם הקשר ההיסטורי של העם לארץ. הוא פותח הן את הבית הראשון והן את הבית האחרון בקריאה אישית, דבר שמעיד על כך שהקשר האישי שלו לארץ דומיננטי יותר. הוא גם קורא לארץ ישראל "מולדתי", למרות שזו לא המולדת הביוגרפית שלו, זו המולדת הרגשית שלו, וכן המולדת ההיסטורית של עמו.

בכל בית יש פניה אל הארץ, ואז מופיע פירוט של תארים ותמונות נוף מוחשיות. כאילו אומר- ארצי מולדתי את: הר טרשים... עדר עולפה... זהב הדר... וכו'.

כל המראות והתיאורים המופיעים בשיר מנוגדים זה לזה. מצד אחד תיאורים של יובש, חום וחורבות, ומצד שני תיאורים מלאי חיים. השיר יוצר גם שילוב בין ישן ומודרני.

ביחד נוצר מכלול שלם של נוף ישראלי מוחשי.

בית ראשון- רוב התיאורים בבית מתארים חום, יובש, מקומות חרבים ולא מיושבים. ולעומתם, "זהב הדר שמח", בפרדס יש שמחת חיים והתחדשות. את גידול פרי ההדר הביאו החלוצים הציוניים לארץ, פרי ההדר הפך לאחד מסמלי החלוציות.

בית שני- תיאור נוף מזרחי אקזוטי, עץ דקל, שיירת גמלים. תיאורים שליליים: צבר קוצני ונחל יבש, חולות, שקמה נופלת. אבל לעומתם יש שמחת חיים: ריח פרדסים (שוב סמל החלוצים) וצלצול הפעמונים התלויים על צווארי הגמלים.

בית שלישי - גם כאן מופיעים תיאורים שליליים, תיאורי חום ויובש: מדבר, חמסין וחורבה, נמנום בשל החום, וכן יללות תנים. לעומתם, קסם היופי של השמיים, לילות תכולים, קול משאבות המים. כל התיאורים החיוביים מתגברים על חוסר החיים והשליליות. משאבות המים מסמלות את המפעל הציוני ואת העולם המודרני שהביאו עימם החלוצים לארץ.

בית רביעי - תיאורים שליליים של שמיר ושית (קוצים) ושל בור סוד יתום ללא מים, עיט, מדבר וחול. לעומתם מופיע צמח השחלת, צמח בושם.

השיא הוא בסיום: "בים של אור טובע כל

ועל פני כל התכלת."

תיאור מטאפורי זה אומר שמה שמאחד את כל המראות שהופיעו בשיר, ומשרה עליהם יופי מיוחד, זהו האור שצובע הכל בתכלת, אור מלא חיים ויופי. זהו המשפט היחיד בשיר שיש בו פועל, זה שיא השיר.

שלוש התרשמויות של הדובר מאוד בולטות בשיר:

1. התפעלות מן הנוף הארץ ישראלי, על המרכיבים האוריינטלים (מזרחיים) שבנו: יובש וחום, עצי זית, עצי דקל, שיחי צבר, גמלים, מדבר. ידוע שהעולים החלוצים שהגיעו מאירופה, העריצו את הערבים על הקשר שלהם עם האדמה. כמו כן, הם נמשכו לאקזוטיות של הנוף המזרחי השונה כל כך מן הנוף האירופאי.
2. התפעלות מן הנוף המתחדש באמצעות המפעל הציוני: עצי הדר ופרדסים, כרם גפנים, משאבה נוקשת. ההתחדשות הציונית באה לידי ביטוי בקשר עם האדמה, בגידול פירות חדשים שלא היו קיימים כאן בארץ קודם כמו פירות הדר, בעיקר תפוזים, וכן בשימוש באמצעי חקלאות מודרניים כמו משאבות.
3. התפעלות מן האור הים תיכוני, התפעלות של אדם שהגיע מצפון אירופה ועצמת האור הים תיכוני מרשימה אותו ביותר: **"בים של אור טובע כל, ועל פני כל התכלת."**

שלוש ההתרשמויות האלה מופיעות גם אצל ציירים שציירו בארץ באותה תקופה, בעיקר אצל נחום גוטמן, ראובן רובין ויוסף זריצקי.

ניתן להדגים את שלוש ההתרשמויות האלה על פי שתי יצירות של הצייר ראובן רובין **"הפירות הראשונים"** ו**"נמל יפו"**.

ראובן רובין

נולד ב-1893 בדרום מזרח רומניה, הוא ביקר בארץ ב-1912, ועלה ארצה ב-1923. נפטר ב-1974.

היצירה "הפירות הראשונים" 1923 (ציור שמן על בד)

היצירה נקראת גם **"החלוצים הראשונים"**. זוהי יצירה גדולת מימדים העשויה משלושה פאנלים (לוחות), כשהמרכזי כפול במידותיו מכל אחד מן הפאנלים הצדדים. צורה זו, המכונה טריפטיכון, הייתה

מקובלת בציור תמונת המזבח בכנסייה, שבה תוארו נושאים מרכזיים באמונה הנוצרית. כמקובל בציורי מזבח, הציב ראובן רובין בפאנל המרכזי שלו את "קדושיו" - החלוצים.

הפאנל הימני נקרא "שלווה", מתואר בו ערבי מנמנם, על רקע נוף מדברי הכולל שני צמחים, גמל וצבר. השלווה מקרינה את תחושת השייכות של הערבי למקום.

הפאנל השמאלי נקרא "רועה", מתואר בו רועה ערבי מחלל בחליל על רקע נוף ובו נחל זורם, עץ ברוש ומרעה.

בשני הלוחות האלה מיוצגת המציאות המקומית, המזרחית, שיהודי ארץ ישראל שאפו להיות חלק ממנה. הערבי היה בעיניהם סמל לקשר בין האדם לאדמה.

הפאנל המרכזי נקרא "הפירות הראשונים" (זהו גם שם היצירה כולה). בפאנל זה מציג רובין את החלוציות החדשה כאן בארץ. ברקע מופיעים שתילים קטנים המסמלים התחלה חדשה. בצד שמאל מופיעה משפחה תימנית, המייצגת את העלייה הדתית, את הקשר הדתי לארץ. בידה של הדמות הנשית במשפחה התימנית מופיע רימון שהוא סמל של פריזון, וגם סמל מסורתי דתי.

בצד ימין בפאנל המרכזי מופיעה דמות של חלוץ חסון ושזוף, עוסק בחקלאות, האנטיגזה של היהודי הגלותי, לידו כורעת דמות של חלוצה האוחזת בידה תפוז, אחד מענפי החקלאות המזוהים עם החלוצים.

הפאנל המרכזי מראה את המפגש בין מסורת דתית וחלוציות, מפגש שיוצר את החברה החדשה כאן בארץ.

הצבע הצהוב שולט בשלושת הפאנלים, והוא מבטא את ההתרשמות העזה של ראובן רובין מן השמש הארץ ישראלית.

הקשר בין התמונה לשיר

בתמונה זו של הצייר ראובן רובין מופיעים כמה תיאורים שמופיעים גם בשיר "הוי ארצי מולדתי".

מרכיבי נוף מזרחי: שיח צבר, גמל, חולות מדבר, חום רב ונמנום ים תיכוני.

ארץ ישראל המתחדשת: עבודה חלוצית ופרי הדר.

שיקוף של האור והחום הארץ ישראלים: באמצעות הצבע הצהוב.

טשרניחובסקי בשירו יוצר את הקישור בין העבר והקשר ההיסטורי של העם לארץ, לבין החיים המתחדשים כאן בארץ. ראובן רובין יוצר את הקישור הזה באמצעות בחירה בפורמט של טריפטיכון, וכן באמצעות דמויות העולים מתימן ופרי הרימון.

את ההתחדשות שטשרניחובסקי מדגיש באמצעות פרי ההדר והמשאבה הנוקשת, מדגיש רובין באמצעות פרי ההדר והפירות החדשים האחרים (בננות ואבטיח או דלעת), אך בעיקר באמצעות דמות החלוץ וסמלי הפיריון.

ההבדל העיקרי בין השיר לבין התמונה הוא הפוקוס. בשיר, הפוקוס הוא על חלקי נוף שונים. בתמונה הפוקוס על דמויות אנושיות.

הדומה: שני האמנים מבטאים את התרשמותם מן הנוף המזרחי ים תיכוני, את התרשמותם מן האור והחום, ואת התפעלותם מן ההתחדשות הציונית החלוצית כאן בארץ. חשוב לציין ששתי היצירות נוצרו בערך באותה תקופה, ועל ידי יוצרים בשנים הראשונות לעלייתם ארצה מאירופה.

היצירה "נמל יפו" 1924-1925 (ציור שמן על בד)

בתמונה זו בחר הצייר ראובן רובין לצייר את נמל יפו, כשמבטו מופנה צפונה לרקע, לעבר דיונות החול שעליהן נראים בתיה החדשים של תל אביב. בנוף היפואי נראים מבנים בעלי כיפות וקשתות האופייניים למזרח, נראים גמלים, ונראים שני ערבים מעשנים נרגילות ומבטאים את האופי העצל של המזרח.

בתמונה זו באים לידי ביטוי כמה נושאים:

השילוב בין ישן וחדש והמיזוג בין מזרח ומערב: באים לידי ביטוי בנוף היפואי ובמבני תל אביב החדשה ברקע.

ההתרשמות מן האור הארץ ישראלי, באה לידי ביטוי בבהירות התמונה ובצבע התכלת השולט בה. ידוע שכפי שהצבע הצהוב שיקף אצל הציירים הארץ ישראלים את השמש הארץ ישראלית, כך הצבע הכחול הבהיר שיקף את השמיים הארץ ישראלים הבהירים.

הקשר בין התמונה לשיר

גם בתמונה זו קיימים קווי דמיון לשיר "הוי ארצי מולדתי".

השילוב בין ישן לחדש ובין מזרח ומערב מופיע בשתי היצירות, כמו גם הגמלים, עצי הדקל והנמנום המזרחי. אך מעל לכל ציור זה ממחיש את המטאפורה "ביום של אור טובע כל, ועל פני כל התכלת".

באוטוביוגרפיה שלו מספר ראובן רובין על אחת מחוויותיו במהלך נסיעותיו בארץ, חוויה שמקבלת ביטוי בציוריו. "לפתע נראו לי הנוף והפרחים כמציאות חיה, ואני זוכר מתי בדיוק קרה הדבר. הייתי בדרכי לירושלים...הגענו למבואות אבו גוש, כפר מוקף עצי זית עתיקים. עצרתי את המכונית ועמדתי משתאה... הנוף ועצי הזית כמו רכנו עלי וחיבקו אותי. הצבעים, האור, האווירה המבליחה שבה נשם וחי הנוף היו לי חוויה של התגלות...".

מהלך השיעור

פותחים את השיעור בנתינת רקע קצר על שאול טשרניחובסקי, ועל כך שזהו השיר הראשון שכתב בארץ לאחר תקופת שתיקה של כשנתיים.

במצגת המצורפת מופיעים הטקסט של השיר, השיר המולחן ע"י נעמי שמר, וכן ציוריו של ראובן רובין.

פותחים את השיר בהקרנת השקופית הראשונה בה מוצג הטקסט של השיר (לצד הטקסט מופיעים גם פירושי מילים) ובהשמעת השיר (בביצוע שלישיית "שוקולד מנטה מסטיק").

לאחר מכן ניתן לקרוא את הציטוט הבא, מתוך הספר "איזו מדינה" שכתב יורם טהרלב (עמ' 22):

"השיר 'הוי ארצי מולדתי' מבטא אכזבה עמוקה. האם זאת הארץ שציפינו לה? האם זאת הקדושה שציפינו כי נמצא?...המשורר שאול טשרניחובסקי מאוכזב בעיקר מן המראה של נוף הארץ, אותו דימיין לעצמו לגמרי אחרת ממה שמצא בשטח".

מבקשים מן התלמידים לבדוק בתוך השיר את גילויי האכזבה של טשרניחובסקי. התשובה כמובן היא כל התיאורים השליליים המופיעים בטקסט.

אולם, לא כל התיאורים שליליים, וקריאת ה"הוי ארצי..." איננה קריאת "אוי ארצי...".

בשקופית השנייה מופיעים התיאורים השונים בשיר מודגשים בצבע (אדום לתיאור שלילי, חום לתיאור נוף מזרחי ים תיכוני, ירוק לתיאור ההתחדשות הציונית). ניתן לראות שה"הוי" הוא קריאת התפעלות מן

השילוב של כל המרכיבים יחד. על מנת להסביר מה מעורר התפעלות במרכיבי הנוף האלה, נעזר בציוריו של ראובן רובין, המופיעים בשקופיות הבאות.

חשוב להדגיש את תקופת היצירה הדומה, את מוצאם האירופאי של שני היוצרים, את התפעלותם מן הציונות החלוצית, את התפעלותם משילוב בין ישן וחדש, את התפעלותם משילוב מזרח ומערב, וכן את התרשמותם מן האור הארץ ישראלי.

ביבליוגרפיה:

1. עפרת גדעון, "הפירות הראשונים", מתוך "בית ראובן- ספר הבית", עמ' 33-38.
2. צדקה רינה, "חכות ודגים", עמ' 234-235.
3. ראובן רובין, "אוטוביוגרפיה", עמ' 186-189.
4. רובינשטיין בלהה, "שירים ומה שביניהם" חלק א', עמ' 146-147.